

DISCOVERING WITKACY IN THE WARSAW UNIVERSITY OF ECONOMICS LIBRARY

In March 2009 and May 2010 employees of the Warsaw University of Economics library made two sensational discoveries. They found two hitherto completely unknown works by Witkacy – bookplates (exlibrises) pasted into books. One of them is probably a mock portrait of the artist in the role of a ruffian in a checked flat cap, with a pipe between his teeth, while the other is an astronomical composition painted during World War I representing the Algorab star in the Corvus constellation. In November 2011 both books and their unusual content were loaned to the National Museum in Warsaw as a long-term deposit.

S.I. Witkiewicz, ekslibris własny *Nec Hercules contra plures*, 1918 r., papier, ołówek, tusze barwne, klej żółty (przezroczysty), 16,3 x 12,5 cm, depozyt Biblioteki Szkoły Głównej Handlowej w Muzeum Narodowym w Warszawie

ANNA ŻAKIEWICZ

WITKACOWSKIE ODKRYCIA

W BIBLIOTECE WARSZAWSKIEJ SGH

W maju 2009, a następnie w marcu 2010 r., dwoje pracowników Biblioteki warszawskiej SGH, Hanna Długotęcka i Paweł Tanewski, prowadząc badania bibliologiczne, natknęli się na dwa niezwykle ekslibrisy¹, które po bliższym zbadaniu okazały się unikatowymi pracami Stanisława Ignacego Witkiewicza.

Moje głębokie przekonanie o tym, że Witkacy cały czas nam towarzyszy mimo swojej śmierci 18 września 1939 r., dosyć często znajduje potwierdzenie w coraz to nowych odkryciach jego nieznanych dotąd, nierzadko zaskakujących, dzieł. Jak bowiem potraktować odkrycie w maju 2009 r., a następnie w marcu 2010 r. niezwyklej ekslibrisów, które po bliższym zbadaniu okazały się unikatowymi pracami Stanisława Ignacego Witkiewicza? Pracownicy biblioteki warszawskiej Szkoły Głównej Handlowej, Hanna Długotęcka i Paweł Tanewski, natknęli się na dwa wspomniane ekslibrisy przypadkowo², prowadząc badania bibliologiczne.

Pierwsza z odkrytych prac to rysunek o wymiarach 16,3 x 12,5 cm, wykonany ołówkiem i tuszami barwnymi, pokryty cienką warstwą kleju nadającym mu połysk. Przedstawia gło-

wę mężczyzny w brązowej czapce w czarną kratkę, tysego, o mocno zarysowanej dolnej szczęce, ciemnych, asymetrycznych oczach (lewe – małe, prawe – duże) i wąskich ustach, z których lewego kącika zwisa fajka. Głowa zawieszona jest na tle jaskrawoniebieskiego nieba z białą chmurką, poniżej i po prawej stronie kompozycji kłębi się schematycznie potraktowana roślinność. Po prawej u góry umieszczono czerwoną, spiczasto zakończoną formę, obwiedzioną otówkowym konturem. Cała kompozycja umieszczona jest w ramce namalowanej czarnym tuszem, u dołu, w białym polu znajduje się inskrypcja, której górny wiersz napisany jest pismem prostym (częściowo wersalikami), dolny – cokolwiek manierycznie stylizowanymi literami pisanymi: *NEC HERCULES contra PLURes / Ex Libris Witkacy*. Rysunek jest naklejony na wewnętrzną część okładki słownika: *Chambers's Twentieth Century Dictionary of the English Language*, edited rev. by Thomas Davidson [bez daty wydania, prawdopodobnie ok. 1900, wg wstępu jest to trzecie wydanie, pierwsze ukazało się w 1898]. Na stronie tytułowej, po jej prawej u góry wpisano otówkiem: *Ignacy Witkiewicz / 1918*; powyżej znajduje się nieczytelny podpis, a u dołu: *Petrograd 1916*.

Dielo to ma w twórczości Witkacego liczne analogie – w latach 1917-1920 artysta wykonał kilka podobnych prac – są to ekslibrisy Leona Reynela (w kolekcji prywatnej), Feliksa Lewińskiego (trzy odbitki: w Ossolineum we Wrocławiu, Bibliotece PAN w Gdańsku oraz w zbiorach prywatnych) oraz Anny i Tadeusza Sinków (w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie). Ekslibris Lewińskiego to litografia, pozostałe są namalowane tuszami barwnymi i mają niemal identyczną kompozycję oraz gamę kolorystyczną. Charakterystyczne jest też używanie tacińskich sentencji oraz manierycznie wystylizowane pismo. Nieco późniejszy ekslibris Zofii Stryjeńskiej (z 1922 r., w zbiorach prywatnych) ma formę trochę bardziej swobodną choć zasadniczo zachowuje ten sam układ kompozycji.

Poza ekslibrisami stylistyczne pokrewieństwo wykazuje też Kompozycja w skalistym pejzażu z 1 listopada 1918 r. (w Muzeum Mazowieckim w Płocku), a przede wszystkim nie zachowany projekt okładki do książki Kazimierzy Iłtałowiczówny pt. *Bajeczna historia o królewiczu La-Fi-Czaniu, o żołnierzu Soju i o dziewczynce Kio* z 1918 r. oraz – w nieco mniejszym stopniu – projekt plakatu I wystawy Formistów Polskich w Polskim Klubie Artystycznym Polonia w Warszawie w 1919 r. Podobne jest prowadzenie kreski, zarówno w jej partiach płynnych, jak i budowaniu form kanciastych, szczególnie zaś podobieństwa wykazuje sposób przedstawiania roślin, a także rysowania chmur.

Ważnym elementem konstrukcyjnym ekslibrisu znalezione go w Bibliotece SGH jest mocno zarysowany kontur wypetniony plamami barwnymi; linearyzm to cecha charakterystyczna niemal wszystkich kompozycji malarskich Witkacego wykonanych w okresie 1915-1925. Jaskrawa kolorystyka oraz pokrewieństwa stylistyczne z nieco późniejszymi pracami sugerują, że ten ekslibris został wykonany już po powrocie artysty z Rosji do Polski, a więc prawdopodobnie w drugiej połowie 1918 r.

Interesująca jest notatka *Petrograd 1916*. – artysta przebywał wówczas w tym mieście, mógł więc słownik wówczas nabyć lub od kogoś dostać, bo nieczytelny podpis u góry wskazuje, że książka miała też innego właściciela (wcześniej, przed wklejeniem do niej ekslibrisu).

Na stronie 104 książki, na górnym marginesie powtórzona jest sygnatura: *Ignacy Witkiewicz 1918*, otówkiem. Poniżej, u góry prawej szpalty znajduje się hasło *Boiar, same as Boyar*,

czyli rosyjski bojar, co może być związane z fascynacją Witkacego carską i rewolucyjną Rosją. Wątki z tym związane były tworzywem wielu dramatów artysty pisanych od 1918 r. (*Maciej Korbo-wa i Bellatrix* powstał właśnie w 1918 r. – być może artysta właśnie dlatego sprawdzał akurat takie hasło słownikowe!). Umieszczenie w tym miejscu podpisu Witkacego nie wydaje się przypadkowe i dodatkowo potwierdza, że to on był właścicielem książki.

Co więcej – można też sądzić, że przedstawiona w ekslibrisie głowa oprycha to żartobliwy autoportret artysty, który przez całe swoje życie lubił się przebierać i odgrywać różne role, a następnie się w nich portretować, zwłaszcza – fotografować.

Algorab w Kruku, drugi ekslibris Witkacego odkryty w tej akademickiej bibliotece przez tych samych pracowników 10 miesięcy po pierwszym sukcesie, jest pracą wcześniejszą, datowaną przez samego artystę na okres I wojny światowej. Rysunek, podobnie jak ekslibris własny Witkacego, autor namalował tuszem i gwaszem oraz pokrył cienką warstwą kleju. Jego kolorystyka jest jednak bardziej oszczędna – ogranicza się do czerni (tuszu), bieli (gwaszu) oraz błękitu (kolor papieru oraz kredki). Mniejsze są wymiary rysunku – ma 10,6 cm wysokości i 11,5 cm szerokości. U góry, po lewej stronie, czarnym tuszem wpisano daty: 1914-1918, po prawej sygnaturę: *EX LIBRIS / Witkacy*, zaś powyżej rysunku, na wyklejce książki, czerwoną kredką tytuł: *Algorab w Kruku*. Ekslibris naklejono na wewnętrzną część okładki książki: Dr. Julius Scheiner, *Populäre Astrophysik*, Leipzig und Berlin 1912. U góry strony 1 widnieje napis otówkiem: *Total eclipse / without all hope of day / 27/IV/1914*, a poniżej: *Chcesz być uczciwym będziesz głupim / chcesz być rozumnym – staniesz się złym. / 1/V/1914*.

Rysunek przedstawia splecione ze sobą postaci mężczyzny i kobiety na tle czarnego ptaka z rozłożonymi skrzydłami. Bardziej wyrazista postać męska umieszczona w centrum kom-

S.I. Witkiewicz, ekslibris *Algorab w Kruku*, 1914-1918, papier, tusz czarny, gwasz biały, kredka niebieska, klej żółty (przezroczysty), 10,6 x 11,5 cm, depozyt Biblioteki Szkoły Głównej Handlowej w Muzeum Narodowym w Warszawie

pozycji to siwobrody starzec w obszernym turbanie, patrzący z zaciętym wyrazem twarzy spod groźnie zmarszczonego czoła. Postać kobieca naszkicowana jest schematycznie po prawej stronie mężczyzny – widzimy jej lewy profil; nad kobietą narysowany jest lewy bok ptasiej głowy z długim dziobem skierowanym ku dołowi. Tłem dla obu splecionych postaci jest niebieskie, ciemniejsze u dołu niebo, usiane białymi punkcikami gwiazd i zakrętasami mgławic spiralnych. Całości kompozycji dopełnia obramowanie namalowane czarnym tuszem.

To oryginalne dzieło jest, wedle wszelkiego prawdopodobieństwa, związane z jednym z najbardziej interesujących cykli malarskich Witkacego – pastelowymi kompozycjami astronomicznymi, wykonanymi w latach 1917–1918, w czasie pobytu artysty w Petersburgu podczas I wojny światowej. Rysunek odkryty w Bibliotece SGH jest zminiaturyzowaną wersją kompozycji o tym samym tytule – *Algorab w Kruku* z 1918 r. (w zbiorach prywatnych w Warszawie) lub powstałym nieco wcześniej szkicem do niej, wtórnie użytym przez samego artystę jako ekslibris. Widać jednak wyraźne stylistyczne pokrewieństwo ze wspomnianymi wyżej innymi ekslibrisami, a także z projektem okładki książki Iłakowiczówny: podobieństwa dotyczą zarówno płynności prowadzenia kreski, jak i jej partii kanciastych oraz stosowania pól zakreskowanych.

Obie kompozycje stanowią malarską wizję gwiazdy Delta z gwiazdozbioru Kruka (czwartej w nim pod względem jasności i zarazem jedynej posiadającej nazwę własną). W obu pracach tytułowy Algorab przybiera postać męczyzny w turbanie, o wybitnie wschodniej urodzie, natomiast gwiazdozbiór jest, zgodnie z nazwą, dużym, czarnym, długodziobym ptaszyskiem.

Ekslibris wprowadza postać kobiecą, nieobecną w pastelowej kompozycji.

Mniej klarowna forma ekslibrisu, bardziej szkicowa w porównaniu z pastelowym Algorabem przemawia za tym, że ekslibris poprzedzał silnie zunifikowany cykl prac o tematyce astronomicznej, w których gwiazdę zawsze symbolizuje tylko jedna postać, natomiast zwierzę jest symbolem gwiazdozbioru.

Nie tylko gwiazdziste niebo było inspiracją artysty w tworzeniu kompozycji astronomicznych. Dawaty mu ją także książki omawiające te wszystkie zjawiska i związane z nimi problemy i przedstawiające ówczesny stan wiedzy w tej dziedzinie (głównie prace Marcina Ernsta, Svante Arheniusa, Jamesa Jeansa i Arthura S. Eddingtona). Książka, w której znaleziono omawianą pracę Witkacego, to wydana w 1912 r. *Populäre Astrophysik*, która trafiła do rąk artysty najpóźniej w 1914 r., sądząc na podstawie datowań zamieszczonych na pierwszej stronie wpisów. Książka zawiera ilustrowane opisy wielu gwiazd, komet, mgławic oraz zjawisk astronomicznych (zaćmienie Słońca), co Witkacego z pewnością zainteresowało i znalazło wyraz w jego późniejszej twórczości³.

Ważną wskazówką są cytowane wyżej napisy na pierwszej stronie książki. Pochodzą one z okresu depresji artysty po śmierci jego narzeczonej, Jadwigi Janczewskiej, która bezpośrednio po kłótni z Witkacym odebrała sobie życie 21 lutego 1914 r. Za tę tragedię Witkacy czuł się odpowiedzialny. Pesymi-

styczny wydźwięk tych adnotacji (zwłaszcza pierwszej, mówiącej o całkowitym zaćmieniu i braku nadziei) koresponduje z wyznaniem artysty w pisanych wówczas listach do przyjaciela, antropologa Bronisława Malinowskiego: *Niezwyknięte zwątpienie w siebie i śmierć [...] Coraz gorsze i obrzydliwsze rzeczy czekają mnie dalej w życiu. Żadnej nadziei, żeby coś zmienić się mogło [...] Rozpacz moja potęguje się z każdą chwilą [...] Dzień każdy wywleczony z nicości [...] Nadludzkim wysiłkiem narysowałem trochę kompozycji [...] Cierpienie moje jest tak potworne, że zupełnie żyć nie mogę, a muszę [...] Możliwości pracy przed sobą nie widzę [...] Prawdziwe cierpienie, które łamie i niszczy bez ratunku [...] Dla mnie za późno już na wszystko. Tylko śmierci chcę [...] Stan mój z każdym dniem okropniejszy [...] Śmierć jest we mnie, gdziekolwiek jestem [...] Niczego tak nie pragnę, jak nie istnieć*⁴.

Można się zastanowić nad związkiem sytuacji, w jakiej znalazł się w tym okresie artysta z jego kompozycją wklejoną do książki o astrofizyce. Nietypowa obecność postaci kobiecej wyraźnie zdominowanej przez starca w turbanie sugeruje, że – być może – Witkacy chciał w ten sposób upamiętnić swą zmarłą tragicznie narzeczoną i jednocześnie dać wyraz swej rozpacz, nadając jej formę artystyczną. W pierwszej połowie 1914 r. wykonał dwie inne kompozycje (rysowane węglem, obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie, znane jako *Kompozycja figuralna* i *Kompozycja symboliczna*) przedstawiające śmierć kobiety. Ekslibris *Algorab w Kruku* ukazuje sylwetkę kobiecą wplątana w gwiazdozbiór – być może Witkacemu, zainteresowanemu astronomią i od dziecka zgłębiającemu jej tajniki, ulgę przynosiła myśl, że jego ukochana po śmierci przebywa wśród gwiazd? A może w ogóle ta idea skłoniła go do podjęcia tej tematyki w swej twórczości?

W Bibliotece SGH nie zachowały się, niestety, inwentarze z okresu, gdy obie książki trafiły do zbiorów wraz ze swymi cennymi dodatkami, choć wysokość numerów inwentarzowych (64152 i 75915) wskazuje na lata 20. XX wieku, na pewno przed 1933 r., gdyż na rewersach stron tytułowych widnieją pieczęcie okrągłe Wyższej Szkoły Handlowej – nazwa ta funkcjonowała właśnie do tego czasu. Nie ma też żadnych dokumentów wskazujących na pochodzenie książek czy sposobu ich pozyskania, jednak elementem kojarzącym uczelnię z Witkacym jest fakt, że jej budynek projektował kuzyn artysty, Jan Koszczyk Witkiewicz, a do biblioteki uczelni przekazano w interesującym nas okresie sporą część jego księgozbioru. Jest bardzo prawdopodobne, że słownik angielski z ekslibrisem własnym Witkacego oraz popularny zarys astrofizyki z wklejoną kompozycją *Algorab w Kruku* trafiły do Biblioteki Wyższej Szkoły Handlowej (obecnie SGH) razem z nimi.

Ekslibrisy Witkacego znalezione w Bibliotece SGH to dzieła nietypowe, choć nie całkiem odosobnione w jego twórczości. Z uwagi jednak na swą wyjątkowość są nie tylko bibliofilską ciekawostką, ale stanowią też cenny przyczynek do naszej wiedzy o artyście. Z inicjatywy dyrektorki Biblioteki SGH, pani Marii Rekowski, w listopadzie 2011 r. obie prace trafiły do Gabinetu Grafiki i Rysunków Współczesnych Muzeum Narodowego w Warszawie jako długoterminowy depozyt. Fot. dzięki uprzejmości SGH

PRZYPISY

¹ Zob. H. Długotęcka, *Exlibrisy Stanisława Ignacego Witkiewicza*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2010, nr 4, s. 427–444.

² Tamże.

³ Bardziej szczegółowo omawiam te sprawy w artykule: *Kompozycje*

astronomiczne Witkacego, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1989–1990, s. 577–614 oraz www.witkacy.hg.pl www.witkacy.hg.pl – zakładka Kosmos Witkacego z reprodukcjami wybranych

kompozycji – w tym: *Algoraba w Kruku* – przenikających się z mapami rzeczywistych gwiazdozbiorów.

⁴ Dwanaście niedatowanych listów Witkacego z okresu od 21 lutego do 15

czerwca 1914 r., z których pochodzą te cytaty znajduje się w Yale University; opublikował je i opracował E.C. Martinek [zob.: S.I. Witkiewicz, *Listy do Bronisława Malinowskiego*, Warszawa 1981].